

УДК 94(55+567)«1982 – 2016»

DOI: 10.26661/swfh-2018-51-042

Ірансько-іракський досвід урегулювання проблеми військовополонених, 1982 – 2016

В.В. Пилипенко

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
viktoriapylipenko1991@gmail.com

Ключові слова:

репатріація, комбатанти,
Міжнародний Комітет Червоного
Хреста, конфлікт, місія,
посередництво, пропаганда.

У статті показано еволюцію ірансько-іракської співпраці у вирішенні питання класифікації військовополонених, розкрито різнобічні підходи до їх репатріації через призму посередницької роботи Міжнародного Комітету Червоного Хреста та Ради Безпеки ООН. Визначено результати роботи постійних контактних груп з обміну полоненими та тілами загиблих із зазначенням їх ролі у подальшому розвитку ірансько-іракської економічної та політичної співпраці. Зроблено висновки, що ірансько-іракська війна 1980 – 1988 рр. спричинила зміни у системі міжнародного гуманітарного права, поставивши на перше місце інтереси військовополонених.

The Iran-Iraq experience of the settlement of a problem of the war prisoners in 1982 – 2016

V. Pylypenko

E.O.Didorenko Lugansk State University of Internal Affairs

Key words:

repatriation, combatants, International
Committee of the Red Cross, conflict,
mission, mediation, propaganda.

The Iran-Iraq War 1980-1988 is considered to be one of the most serious local conflicts in the Middle East region where both Washington and Moscow economic and military strategic interests were closely connected. Maintaining their interest in a confrontation of two main contenders for the leadership role in a region, the Kremlin and the White House launched the wide military support under cover of the political lobby in the international arena while disregarding the worsening of the humanitarian situation of the Iran and Iraq people. While those two super-Powers were trying to strengthen their influence in the Persian Gulf through the victory of one of the conflicting parties, the UN priority goal was solution to the refugee problem and the solution to the question of the exchange prisoners of war.

The article demonstrates the evolution of the Iran-Iraq cooperation in resolving the issue of the classification of POW, set out various approaches to their repatriation through the prism of the promotion work of the International Committee of the Red Cross and the UN Security Council. It is presented the activity of the advocacy organizations of Iran and Iraq with the combatants and related problems of the identification of prisoners with the host country, but not the one, the citizens of which they are. There were determined the results of work of the standing Contact Group for the exchange of prisoners of war and the bodies of the dead mentioning their role in the Iran- Iraq further economic and political cooperation. There were reached certain conclusions, the Iran-Iraq War in 1980 – 1988, has caused several changes in the international humanitarian law system placing not the norms of the Geneva Conventions first, but the interests and wishes of the POW. It is also emphasized the beginning of the trends of cooperation of the United Nations bodies and with the international humanitarian organizations for the minimization of consequences of the conflict.

Ірансько-іракська війна 1980-1988 рр. вважається одним із найбільших локальних конфліктів близькосхідного регіону, в якому тісно переплелися економічні і військово-стратегічні інтереси

Вашингтону та Москви. Допоки дві наддержави намагалися будь-що закріпити свої впливи у Перській затоці за рахунок перемоги однієї із конфліктуючих сторін, перед ООН постало першочергове

завдання подолання проблеми біженців та урегулювання питання з обміну військовополоненими. Проведені Радою Безпеки, Генеральним Секретарем ООН за сприяння Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) заходи, націлені на активізацію контактів Багдада і Тегерана щодо обміну військовополоненими, доступу до них рідних на час ведення переговорів, вироблення процедури повернення біженців є прикладом дієвого механізму врегулювання проблем зі становищем комбатантів та їх репатріацією.

Однак, попри наявну джерельну базу у вигляді офіційних документів Ради Безпеки та Генеральної Асамблеї ООН [3; 4; 6; 9; 11; 13], листування урядів Ірану та Іраку [1], проблемі репатріації полонених приділяли увагу здебільшого російські науковці Г. Муртазаєва [8], І. Соловйова [10], В. Ушаков [12], В. Яременко [2] та журналісти міжнародних агентцій новин [7; 14-18]. В українській науці побічно проблемі біженців та полонених ірансько-іракської війни приділив увагу В. Грабажей [5].

Отже, незважаючи на актуальність, тема не знайшла широкого висвітлення в українській історіографії. Звідси метою нашої статті є висвітлення еволюції ірансько-іракської співпраці у вирішенні питання репатріації військовополонених після війни 1980 – 1988 рр.

Одними із перших, хто звернув увагу на необхідність організації зустрічі військовополонених іракців з їх родинами були працівники Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Міжнародна гуманітарна організація у 1982 р. змогла перекопати уряд Ісламської Республіки Іран прийняти до чотирьох осіб із числа родичів іракських військовополонених, взявши на себе усі витрати по їх перебуванню на іранській території. Разом з цим, Тегеран погодився організувати обмін сімей комбатантів під наглядом урядів Кувейту й Туреччини [1, л. 47]. Посередництво Червоного Хреста у справі обміну було чи не єдиною можливістю звернути увагу воюючих сторін на необхідність вирішення проблем гуманітарного характеру. У даному випадку спрацювало використання медіаторами позиціонування Тегерана в якості жертви іракської агресії і його зацікавленості у вирішенні конфлікту правовим шляхом. Варто також зауважити, що у 1982 р. чітко простежувалися перспективи припинення бойових дій і вирішення ірансько-іракських суперечностей шляхом переговорів із залученням відповідних організацій-посередників. Справа в тому, що Ірак, зазнавши авіаударів з боку Ізраїлю, виступив ініціатором відведення військ до визнаних кордонів, а Іран за такої розстановки сил отримував додаткові привілеї у регіоні, тому

був готовий до вирішення питання комбатантів як жесту доброї волі [2].

Амбіції регіонального лідера у поєднанні із складною ситуацією в Іраку призводять до того, що протягом 1982 – 1984 рр. Ісламська Республіка Іран (далі – ІРІ) не лише відмовляється від деескалації конфлікту, а проводить серію широкомасштабних наступальних дій. У результаті кардинально змінюється ситуація з військовополоненими: кількість захоплених іракців сягає за офіційними підрахунками МКЧХ до 50 тис., які утримуються у спеціальних таборах провінції Горгана. Разом зі збільшенням чисельності захоплених іракських військовослужбовців розвивається тенденція до відмови Тегерана від співпраці із міжнародними гуманітарними організаціями щодо дотримання статей Женевської конвенції про поводження з військовополоненими. Подібні дії Ірану створили прецедент прямого звернення Комітету Червоного Хреста до держав-постійних членів Ради Безпеки ООН з проханням вплинути на іранський уряд і домогтися від нього відкриття доступу до таборів полонених. Голова МКЧХ О. Хей надав докази застосування насилля до полонених іракців з метою «налаштування ув'язнених проти їх урядів із подальшим перевербуванням» [3].

Постійний представник ІРІ в ООН, викликаний на засідання Радбезу для пояснення протиправних дій щодо іракських полонених, не лише не визнав факти порушення Женевських протоколів, а й надав міжнародній спільноті докази тортур над іранськими полоненими в Іраку. У промові Саїд Ралжаї-Хорассані звинуватив МКЧХ у замовчуванні фактів знущання над полоненими, перешкоджанні винести на обговорення Комітету ООН з прав людини докази незадовільного становища полонених та неспроможності визначити долі 20 тис. зниклих безвісти іранських цивільних осіб [4].

З огляду на значну роль ідеології в ірансько-іракській війні у свідченнях постійних представників в ООН від Іраку (справа в тому, що заяву від МКЧХ 1984 р. передав якраз іракський представник) та Ірану можна прослідкувати ряд цікавих закономірностей. По-перше, обидві конфліктуючі сторони прикладали достатньо зусиль для перетворення працівників МКЧХ на зацікавлених осіб, здатних подавати отриману інформацію у вигідному для урядів світлі. Звідси звинувачення міжнародної гуманітарної організації у шпигунстві, заангажованості, непрофесіоналізмі, що не мали під собою реального підґрунтя, а лише слугували додатковими аргументами шантажу й підставою до дискредитації на наддержавному рівні.

По-друге, доповіді засвідчують фаховий підхід

конфліктуючих сторін до класифікації полонених із розмежуванням ув'язнених військовослужбовців і затриманих за політичними мотивами, з вибором подальших методів впливу на них. Зокрема, маємо докази створення спеціалізованих закритих таборів для полонених, що мали зв'язки зі спецпідрозділами військ супротивника або були пов'язані із опозиційними політичними діячами, які діяли на протилежній території чи вихідцями із вищих ешелонів влади. Наприклад, іранський постійний представник в ООН наводив факти утримання в таємних таборах іракського Абадану міністра нафти ІРІ Моххамеда Джавад Тонгуяна разом із супроводжуючими його особами [4].

По-третє, маємо докази підняття повстань полонених у таборах, що були не характерними для близькосхідного регіону, де згідно із мусульманською правовою традицією ув'язнені вважаються гостями. Так, у 1983 р. відбувся голодний бунт іранських в'язнів у таборі «Мосул-2», а у 1984 р. іракські полонені спробували вбити охоронців табору в Горгані. Обидва інциденти завершилися жертвами та звинуваченнями МКЧХ у бездіяльності [3; 4].

Недієвість заходів МКЧХ з вирішення проблеми військовополонених зумовила активізацію посередницької діяльності Генерального Секретаря ООН Переса де Куельяра, який у квітні 1985 р. особисто провів переговори із Багдадом і Тегераном щодо припинення протистояння та гідного поводження з полоненими. Результатом переговорів стало створення постійних контактних комісій з вирішення спірних питань ірансько-іракського врегулювання та направлення протягом 1985 – 1987 рр. під егідою ООН семи місій до зони бойових дій з метою виявлення фактів жорстокого поводження з військовополоненими [5, с. 5-6]. Результатом активної роботи ООН стало оприлюднення 14 серпня 1987 р. листа постійного представника ІРІ в ООН на ім'я Генерального Секретаря із переліком прийнятних обома сторонами заходів щодо вирішення питання зі статусом та механізмами повернення комбатантів. Зокрема, іранська сторона погоджувалася розпочати обмін цивільними особами, неповнолітніми, особами похилого віку, лікарями та волонтерами по формулі «всі на всіх». Надавалася також пропозиція здійснити рівнозначний обмін міністра нафти Іранської Республіки та його помічників на трьох іракців, обраних безпосередньо керівництвом Іраку за обов'язкового посередництва Генерального Секретаря [6].

Звернення постпреда ІРІ в ООН ознаменувало собою початок позитивних зрушень у вирішенні спірних питань гуманітарного характеру між урядами Іраку та Ірану. Одним із проявів такої

ствердливої динаміки стала активізація роботи Національного товариства Червоного Півмісяця Ісламської Республіки Іран за підтримки Міжнародного Комітету Червоного Хреста із надання матеріальної та психологічної допомоги іракським біженцям. Як зазначав президент Національного товариства Червоного Півмісяця ІРІ Ахмад Алі Нурбала у своєму інтерв'ю головному редактору «Міжнародного журналу Червоного Хреста», на той час це була одна із перших гуманітарних акцій по допомозі іракським біженцям, що здійснювалася на іранській території незважаючи на активний спротив уряду та вищого духовенства [7, с. 17].

Приєднання Тегерана до Резолюції №598 надало можливості Генеральному Секретарю ООН направити до Ісламської Республіки Іран та Іракської Республіки спеціальну місію у складі незалежних спеціалістів з Бельгії, Австрії та Норвегії. Головне завдання експертів полягало в ознайомленні протягом 24 липня – 5 серпня 1988 р. з умовами утримання військовополонених, взяття свідчень про можливі порушення їх прав і свобод та співвідношення кількості ув'язнених у таборах з даними про зниклих безвісти. При цьому планувалося, що робота буде носити заключний характер у справі припинення конфлікту та налагодженню дипломатичної співпраці між воюючими сторонами [8; 9, с. 91].

Результати роботи спостерігачів були оприлюднені 24 серпня 1988 р., коли стало відомо про досягнення 20 серпня 1988 р. ірансько-іракських домовленостей щодо припинення вогню і відправлення на лінію кордону 350 представників від країн-членів ООН, які представляли новостворений контингент ірансько-іракських військових спостерігачів ООН [10, с. 236].

Саме доповідь спецуповноважених Генеральним Секретарем окреслила головні труднощі з репатріацією військовополонених. Зокрема, завершення восьмилітньої війни наочно продемонструвало наслідки так званого «духовного наставництва» Комітету з питань культури ІРІ, що являло собою ідеологічну обробку полонених і зайшло своє вираження у їх відмові від репатріації та організації численних демонстрацій проти примусового повернення на батьківщину [11]. Негативно на процес репатріації також вплинула відсутність достовірної інформації про чисельність взятих у полон військових з обох сторін як через відмову затриманих реєструватися в уповноважених МКЧХ, так і позиції Багдаду, що не надав доступ місії до всіх таборів з полоненими і перегляду справ засуджених іранців до смертного вироку. Зазначені вище проблеми у 1988 – 1989 рр. стали

основоположними чинниками ірансько-іракської ескалації вже на дипломатичному рівні, змушуючи Раду Безпеки та Генерального Секретаря вдаватися до додаткових важелів тиску. Основні суперечності полягали у різних підходах до виокремлення категорій осіб, термінів та пунктів їх репатріації, класифікації видів злочинів за які передбачалася амністія й помилування. Окремим пунктом йшли питання щодо полонених не іракського походження, захоплених іранськими військовими під час активної фази протистояння. Так як Ірак відмовлявся визнавати їх в якості найманих солдат існувала загроза фізичної розправи над ними або довічного ув'язнення [11].

Питання надання статусу військовополонених солдатам-найманцям та дітям іранського походження залишилося відкритим і після підписання у серпні 1988 р. Акту про перемир'я. Цей документ сприймався сторонами як підстава до міжнародного розслідування щодо встановлення країни-агресора з виплатою репарацій, а не як правова основа до репатріації [12, с. 36].

Позитивна динаміка у вирішенні питання обміну полоненими намітилася після проведених у вересні – листопаді 1988 р. переговорів на рівні міністрів закордонних справ під егідою Генерального Секретаря та його постійного представника. Високопосадовцями було вирішено ряд спірних проблем та досягнуто консенсусу щодо обміну військовополоненими і загиблими [5, с. 9]. Успішне здійснення першого повоєнного обміну знайшло продовження у пропозиції Саддама Хусейна до аятоли Хомейні у березні 1989 р. остаточно вирішити проблему з військовополоненими до завершення роботи місії військових спостерігачів. При цьому планувалося обміняти 60 тис. іракських військових на 30 тис. полонених іранців [12].

Різниця у статистичних даних зумовлюється у першу чергу різними підходами до визначення поняття «військовополонений». Так, Тегеран відмовився від визнання військовополоненими затриманих дітей, що використовувалися іранськими військовими в якості першої лінії наступу по замінованим іракцями полям. Про це, зокрема, наголошував у своєму листі на ім'я Генерального Секретаря спеціальний повірений у справах постійного представництва Іраку при ООН, звертаючи увагу на відмову Ірану в організації зустрічі військовополонених дітей із членами їх родин. Разом з тим, цей лист є одним із перших юридичних документів, в якому надаються уточнені дані про зниклих безвісти 7 тисяч полонених іракців та пропонується план репатріації, де на перше місце відводиться повернення дітей-військовополоне-

них, полонених-інвалідів, тих, хто провів довгий час у заточенні, а вже потім інших категорій комбатантів [13]. Те що звернення повіреного у справах постійного представництва Іраку в ООН було взято до уваги вищим керівництвом ІПІ свідчить організація останнім у 1990 р. обміну військовополоненими, які мали давні терміни перебування у полоні.

Подальші події навколо Іраку, пов'язані з війною у Перській затоці, призвели до призупинення переговорів щодо репатріації. Актуалізація даного питання відбулася у 1999 – 2000 рр. зі сторони офіційного Тегерана, який у 1999 р. оголосив амністію 276, а у 2000 р. – 360 іракським військовослужбовцям, наголошуючи на необхідності вирішення подібним чином долі 3 тис. іранських військовополонених [14]. Відмова Багдада надати інформацію про долю ув'язнених іранців, не визнаючи Тегераном поданої чисельності іракських полонених, що сягає близько 29 тис., спричинили замороження контактів уповноважених представників обох держав по важливим гуманітарним питанням. Лише у 2002 р. після переговорів у Тегерані іракського міністра закордонних справ Наджі Сабрі зі своїм іранським колегою Камал Харразі, було досягнуто домовленості про відкриття кордонів для іранських паломників та поновлення складу ірансько-іракського комітету з гуманітарних проблем. Результатом роботи Комітету стало оголошення у листопаді 2002 р. готовності Ірану відпустити в односторонньому порядку 695 іракських військових [15; 16].

Один із найбільших заходів по репатріації відбувся у 2003 р., коли обидві держави наголосили на готовності остаточно вирішити проблему з полоненими. Так, Іран повернув 1241 іракського солдата, а Ірак визнав існування на своїй території 349 іранських політичних в'язнів [17]. Незважаючи на те, що цей обмін був останнім, він остаточно не заклав проблему із комбатантами. Залишалися спірними питання стосовно зниклих безвісти, надання правового статусу тим із колишніх полонених, які відмовилися від репатріації та організації пошукових загонів із виявлення та перепоховання останків загиблих. З огляду на чисельність загиблих в ірансько-іракській війні урядами держав колишніх суперниць у 2008 р. за участі МКЧХ було підписано меморандуми, що передбачали спільну діяльність із пошуку та ідентифікації тіл загиблих, збору інформації про людей, зареєстрованих в якості військовополонених та зниклих безвісти. Одним із перших заходів по практичній реалізації меморандумів стало перепоховання у січні 2016 р. останків полеглих 93 іранських солдат [18].

Таким чином, ірансько-іракська війна загострила питання щодо дієвості правових механізмів вирішення проблеми з утримання та обміну військовополоненими. Даний локальний конфлікт не лише сприяв удосконаленню норм міжнародного гуманітарного права, але й забезпечував вироблення досвіду Ірану та Іраку у веденні переговорів та подоланні взаємної недовіри до визначення чисельності полонених та їх класифікації. Завдяки протекції Міжнародного Комітету Червоного Хреста та ООН станом на 2016 р. вдалося не лише повністю повернути ув'язнених на батьківщину, але й подолати на-

пруження у зв'язку з наявністю проблеми політичних в'язнів і зниклих безвісті. На сьогодні питання пошуку зниклих безвісті, перепоховання полеглих військових повністю виведено з юрисдикції державних органів та передано у відання громадських організацій, що є свідченням позитивної динаміки розширення ірансько-іракської співпраці.

Тема ірансько-іракського досвіду урегулювання проблеми військовополонених з огляду на сучасні реалії міжнародних відносин потребує більш глибоких досліджень та переоцінки усталених шаблонів.

Джерела та література

1. Исходящие ноты Посольства СССР в ИРИ в МИД ИРИ, 1982 // АВР РФ (Архив внешней политики Российской Федерации). Ф. 174. Оп. 66. П. 272. Д. 2. 354 л.
2. Яременко В. Аятолла Хомейни и последствия войны с Ираком [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://polit.ru/article/2009/03/23/iran/> (Дата обращения: 24.04.2018).
3. Письмо Постоянного представителя Ирака при Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс] : 44-й пункт повестки дня заседания Генеральной ассамблеи № А/39/693-S/16842 от 27 ноя. 1984 г. // Генеральная ассамблея Организация Объединенных Наций. Документ. – Режим доступа: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/64452/A_39_693%3BS_16842-RU.pdf?sequence=23&isAllowed=y (Дата обращения: 01.03.2016).
4. Письмо Постоянного представителя Исламской Республики Иран при Организации Объединенных Наций от 04 март. 1985 г. [Электронный ресурс]: S/16998 // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. Документ. – Режим доступа: http://repository.un.org/bitstream/handle/11176/62586/S_16998-RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (Дата обращения: 01.03.2016).
5. Грабажей В. Н. Роль Организации Объединенных Наций в урегулировании Ирано-Иракского конфликта и политика США: Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.03 «Всеобщая история» / Киевский ун-т им. Тараса Шевченка. Киев, 1994. 18 стр.
6. Письмо Постоянного представителя Исламской Республики Иран при Организации Объединенных Наций от 14 авг. 1987 г. [Электронный ресурс] : S/19044 // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. Документ. – Режим доступа: http://dag.un.org/bitstream/handle/11176/60760/S_19044-RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (Дата обращения: 01.03.2016).
7. Виггер А. Интервью с Ахмадом Али // Международный журнал Красного Креста: Религия. 2005. Т. 87. №858. С.13 – 25.
8. Муртазаева Г. Р. Советско/российско-иранские отношения в 1979 – 1989 гг.: этапы и специфика внешней политики СССР и России: дисс. докт. ист. наук: 07.00.02 / Волгоградский государственный университет, 2014. 253 с.
9. Письмо исполняющего обязанности постоянного представителя Исламской Республики Иран при ООН от 17 июля 1988 г. на имя Генерального Секретаря // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. Документ. – Режим доступа: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/GL0/172/57/PDF/GL017257.pdf?OpenElement> (Дата обращения 03.04.2018).
10. Соловьева И. А. Ирано-иракская война и Организация Объединённых Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/39467/1/uihch_2007_02_64.pdf (Дата обращения: 24.04.2018).
11. Доклад миссии, направленной Генеральным секретарем в целях ознакомления с условиями, в которых находятся военнопленные в Исламской Республике Иран и Ираке от 24 авг. 1988 г. // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. Документ. – Режим доступа: http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&doc_id=4aca008e2 (Дата обращения 03.04.2018).
12. Ушаков В. А. Иран и мусульманский мир, 1979 – 1998 гг. Москва: Ин-т Востоковедения РАН, 1999. 210 с.
13. Письмо временного поверенного в дела постоянного представителя Ирака при Организации Объединенных Наций от 06 сент. 1989 г. // Организация Объединенных Наций. Совет Безопасности. Документ. – Режим доступа: http://digitallibrary.un.org/record/73046/files/S_20832-RU.pdf?version=1 (Дата обращения 03.04.2018).
14. Иран освободил 276 иракских военнопленных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lenta.ru/news/1999/09/30/pow/> (Дата обращения: 24.04.2018).
15. Ирак и Иран обсудят гуманитарные проблемы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ria.ru/politics/20021117/265121.html> (Дата обращения: 24.04.2018).
16. Иран и Ирак освобождают всех военнопленных [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.iran.ru/news/politics/10773/Iran_i_Irak_osvobozhdayut_vseh_voennoplennyh (Дата обращения: 24.04.2018).
17. Иран и Ирак хотят помириться [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/hi/russian/news/newsid_1785000/1785878.stm (Дата обращения: 24.04.2018).
18. Ирак передал Ирану останки 93 иранских военнослужащих, погибших в 1988 году [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://novostink.ru/mir/138610-irak-peredal-iranu-ostanki-93-iranskih-voennosluzhaschih-pogibshih-v-1988-godu.html> (Дата обращения: 24.04.2018).